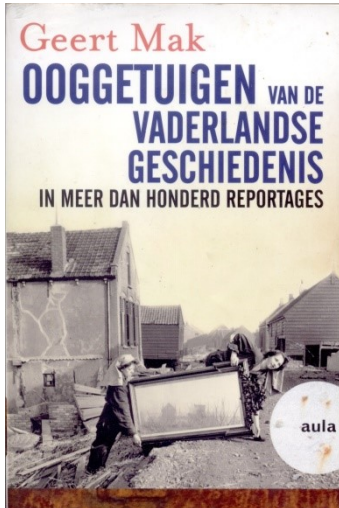

Sommeltjes

Onlangs kwam ik in een stalletje bij het Vondelpark een boekje van Geert Mak tegen: *Ooggetuigen van de Vaderlandse Geschiedenis*. Het gaat om een bundeling van reportages die allerlei mensen in de loop der eeuwen ter plekke hebben opgetekend. Toevallig sloeg ik het open op pagina 148, waar ik stuitte op een korte tekst, geschreven door ene Ds. Otto Heldring. “Reis naar het eiland Wieringen: geesten en aardmannetjes”, zo luidde de titel. Behalve de beschrijving van een boottocht die hij maakte vanaf De Cockdorp op Texel krijgen we een korte verhandeling te lezen over de zogenaamde Sommeltjeskuil in de buurt van Hippolytushoef.

Het verslag dat ons wordt voorgespiegeld roept direct de nodige vragen op. Het zou geschreven zijn in 1845, maar de bron die Mak geeft betreft een publicatie uit 1882 (O. Heldring, *Leven en arbeid*). De beste man was toen al zes jaar dood, dus hebben we hier hoogstwaarschijnlijk te maken met een heruitgave. Bovendien lijkt het erop dat Geert Mak ook nog een keer die heruitgave heeft verknipt en opgeleukt. Na enig online onderzoek bleek al spoedig dat de oorspronkelijke tekst is verschenen in de *Geldersche Volksalmanak* van 1845 (pp. 71-101) onder de titel: “Eene vergelijking tusschen Geldersche en Noord hollandsche zeden”. Dat is heel wat anders dan het wat sensationele kopje over geesten en aardmannetjes.

In het origineel is de heer Heldring nogal wijdlompig en moralistisch met de nodige lofzangen op de Almachtige. Terloops komt hij hier en daar met enige etnologische observaties: “Ook op Texel had het ons geene moeite gekost den vreemdeling van den inboorling te onderscheiden. Nogtans geloof ik niet, dat het volk op Texel zoo onvermengd gebleven is, als op Wieringen.” Geheel in de geest van zijn tijd is hij geïnteresseerd in allerlei spookverhalen, die naar zijn idee teruggaan op het bijgeloof rond oude begraafplaatsen.

De Sommeltjeskuil, niet ver van Hypolijtushoef gelegen, trok zeer mijne opmerking. Gij zult u herinneren, hoe het mij vroeger meermalen gelukte oude woon- of begraafplaatsen in Gelderland te vinden, enkel op de navraag: waar het hier spookte? Vaak bleek het dan dat die aangewezen plaats niets anders dan een oud kerkhof was lang, als zoodanig vergeten, waar nog als eene vroegere begrafenis, enkel door het bijgeloovig zien van geesten, in het geheugen bewaard. Zoo ging het ook hier. Doch de geesten, waarvan men op Wieringen en Texel spreekt zijn *sommeltjes*. Ik heb naar dit geslacht veel nasporingen gedaan. Wel is waar heb ik ze niet in het oog kunnen krijgen, maar wat het volk er van gelooft, dat kan ik u er wel van melden. Het zijn aardmannetjes, naar ik begreep twee of derdehalf voet hoog. Kneuterige ventjes en als de vrouwtjes zoo lief er uit zien, als de Wieringertjes over het algemeen, dan zeker moet het een aardig gezigt zijn, als men eens in zulk een huisgezin kwam en als GUILLIVER in Lilliput mogt rondzien.[...]

Wij wandelden naar den kuil, waar zij vroeger in woonden, thans eene boerenwoning, en bezochten daarna de plaats, waar men nog wel eens, wanneer de eigenaars verlegen zoeken naar een de gestolene voorwerpen, dezelve vinden kan. Ik zag terstond aan den zwarten, aschachtigen moergrond, dat wij hier op een oudheidkundig terrein waren, bijzonder toen onze gids ons verhaalde, dat zulk een grond op het eiland nergens aanwezig was. Weinig moeite kostte het mij ook de behoorlijke scherven te ontdekken, welker getal, in walletjes en omliggende velden verspreid, mij nog zeer aanzienlijk toescheen, zoodat ik ook hier, even als in Gelderland, door het ongeloof geleid, eene offer- of begrafenisplaats ontdekte van vroegeren tijd. Vele scherven waren Romeinsch, sommige van lateren tijd. Zoo hebben hier eenmaal waarschijnlijk andere menschen, kleiner en onaanzienlijker dan de Wieringers, als heidenen voortgeleefd en de Goden blijven dienen, die door de oudheid gehuldigd werden, terwijl de eigenlijke Wieringers de verhevene leer van Hippolytus, of hoe hun geloofsheld heette, aangaande JEZUS CHRISTUS aannemende, eene hoogere beschaving te gemoet gingen. (pp. 80-81)

Naar aanleiding van de eerste uitgave van Geert Maks boekje heeft de heer Kees de Jager indertijd in het tijdschrift van de *Historische Vereniging Texel* (1 september 1992) een kort artikel geschreven waarin hij enige overeenkomsten constateerde tussen het voormalige bergje op Texel en de kuil die voor Wieringen beschreven is. Beide plaatsen zouden van Romeinse oorsprong zijn. Verder is het opmerkelijk dat op beide locaties de term *sommeltjes* wordt gebruikt. Vanwaar die benaming? De Jager komt daarbij met een nogal gewaagde hypothese. Naar zijn idee is het woord afgeleid van tumulus, de Latijnse term voor grafheuvel. In Vlaams-België zou dit zijn verbasterd tot tommelt, wat dan in de loop der eeuwen vervormd zou zijn tot sommelt. Op de website van *Oneindig Noord-Holland* vinden we een heel andere afleiding: “Sommeltje kan een verbastering zijn van het Friese woord voor verzamelen: sammelje”. Ook is er wel een verband gezocht met het Duitse werkwoord *sammeln*.

Hoe serieus moeten we onze dominee Heldring eigenlijk nemen? Hij komt op een zondag op een niet aangegeven datum in 1845 aangevaren met een zeilscheepje vanaf De Cocksdorp en ziet op Wieringen aan de zwarte grond en een paar potscherven onmiddellijk dat hij hier met een oud Romeins graf van doen heeft. In latere verslagen vernemen we sporadisch soms iets over deze archeologische vindplaats. Volgens Johan Winkler (in: *De Navorscher*, vol. XXXI, 1881, p. 213) zouden ter plekke in de eerste helft van de 19^e eeuw een ring en enige munten zijn aangetroffen. Verdere specificaties ontbreken, maar in ieder geval is het meer dan niets zullen we maar zeggen. In 1932 schrijft de onderzoeker G. de Graaf in het heemkundig tijdschrift *Eigen Volk* (4^e jaargang, pp. 176-177) een kort artikel met de titel: *Tulen en Sammeltjes op Wieringen*. Daarin krijgen we de volgende informatie voorgeschoteld: "Een inzinking in den bodem midden op het eiland, waar het voetpad naar Stroe van den hoofdweg afbuigt vormde er een poel, de 'Sammeltjeskuul' geheten. Daarin huisden de Wieringer watergeesten, kleine mannetjes, slechts voor enkele bevoorrechten zichtbaar. Die kleine waternikkertjes, kinderen van de nacht, waren tamelijk onschuldig. Alleen bezaten ze een bepaalde voorliefde voor alles wat blonk." Hij legt een verband met de *shee* of *Good People* op een paar afgelegen Britse eilanden, ook bewoners van poelen.

Dat is een heel andere lezing van het verhaal. De aardmannetjes van Wieringen blijken opeens waterwezens te zijn en de Romeinse begraafplaats is veranderd in een modderpoel. Helaas ontbreekt zowel bij Heldring, Winkler als De Graaf de meest elementaire bronvermelding. Dergelijke onzorgvuldigheid is helaas een tamelijk hardnekkig verschijnsel in de sommeltjesliteratuur. In 2021 heeft de archeologie-student Noa Huitema onder supervisie van de archeoloog Michiel Bartels een scriptie geschreven getiteld *De tumulus van Texel: Een archeologisch en historisch onderzoek naar de Romeinse grafheuvel de Sommeltjesberg*. Hoewel deze studie een mooi overzicht geeft van de stand van zaken rond het onderzoek naar het verdwenen heuveltje bij De Waal, is zijn verklaring van de term *sommeltjes* (pagina 71) de zoveelste speculatie op rij:

Dat de mythische wezentjes op Texel Sommeltjes zijn genoemd en geen kabouters is goed te verklaren aan de hand van de ligging van Texel en Wieringen ten opzichte van Scandinavië. Wellicht is de naam blijven hangen na vroege bezoeken van Noormannen of Vikingen.

Het lijkt erop dat Huitema zijn informatie over de sommeltjes van Wieringen heeft ontleend aan de website van Irene Maas. Daar vinden we een referentie naar het *Aardrijkskundig Woordenboek* (Deel 10) van J. van der Aa uit 1847:

Sommeltjeskuil, voormalige Boerenhofstede, op het eiland Wieringen, provincie Noord-Holland, 15 minuten N.O. van Hypolitushoef. Ter plaatse, waar deze boerderij gestaan heeft, is vroeger een heidensch kerkhof geweest,

waar men nog vele scherven vindt. Welke in de walletjes en omliggende velden gevonden worden. De tot deze hofstede behoord hebbende gronden, beslaan eene oppervlakte van ongeveer 5 bunder en worden thans in eigendom bezeten door den heer Nan Scheltus en anderen, woonachtig te Wieringen.

Van der Aa schreef dit lemma twee jaar na de bevindingen van Heldring. Ik vermoed hier enige overlap in de informatie. Heldring publiceerde in de *Geldersche Volksalmanak* en Abraham Jacob van der Aa was redacteur van de *Zuid- en Noord-Hollandsche Volksalmanak*, dus dan valt de appel niet ver van de boom. Het lijkt weinig twijfel dat de heren elkaar kenden. Daarom ben ik me gaan afvragen of het hele verhaal over de sommeltjeskuil op Wieringen niet een legende kan zijn die ontsproten is aan de fantasie van de schrijvers van volksalmanakken. In andere bronnen uit die tijd komt het verhaal namelijk helemaal niet voor. Anno 1855, tien jaar na het bezoek Heldring, publiceerde Francis Allan een boekje getiteld: *Het eiland Wieringen en zijne bewoners*. Daarin geen enkele vermelding van een tumulus, een heidens graf of een sommeltjeskuil.

Er is nog een goede reden om aan de Wieringer kabouters te twifelen. In 1778 bracht Pieter van Cuyck een kort bezoek aan dat eiland, maar in zijn verslag daarvan maakt hij geen enkele melding van een Romeinse tumulus aldaar of geruchten over sommeltjes. Dat is wel het vermelden waard omdat deze schrijver tot op heden de belangrijkste bron vormt voor wat we weten over de sommeltjes op Texel. In 1780 heeft Van Cuyck een klein boekje gepubliceerd waarin hij nauwkeurig uit de doeken deed hoe een grafheuvel noordoostelijk van het dorp De Waal op last van ene Simon de Breker drie jaar daarvoor werd afgegraven en welke voorwerpen daarbij zijn gevonden. Daarbij ging hij ook in op de aard van de zogenaamde sommeltjes. Als kinderen stout waren, zo schreef hij, werd er gedreigd dat de mannetjes uit het bergje naar hen toe zouden komen. Het lijkt erop dat hij dit verhaal daadwerkelijk van de eilanders heeft vernomen.

Dominee Heldring zegt dat hij vele naspeuringen heeft verricht naar de aard van de sommeltjes, maar een verwijzing naar het werk van Van Cuyck is bij hem niet te vinden. Wel maakt hij terloops de opmerking dat hij in 1844 zijn verjaardag op Texel heeft doorgebracht. Stellig heeft hij tijdens dat bezoekje het een en ander opgevangen over de geslachte Sommeltjesberg en het idee gekregen dat de mysteries van Wieringen ook wel wat lezers konden boeien. Zo is het naar mijn indruk begonnen. Als er ooit een bron boven water komt over de Sommeltjeskuil op Wieringen die ouder is dan 1844, dan zal ik mijn oordeel moeten bijstellen.

Voor Texel zijn de sommeltjes reeds in 1780 gedocumenteerd, wat ze vrijpleit van sensatiebeluste volksalmanakkers. Toch dienen we ook hier de nodige reserve in acht te nemen. De mogelijke herkomst van de term is tot op heden uitsluitend een kwestie van giswerk geweest. Dat is een beetje vreemd omdat er in de

literatuur echt wel iets over valt te vinden. In de 17^e eeuw heeft aan De Koog 44 jaar lang een predikant gewoond die bij het leven talrijke boeken schreef over de geloofsvoorstellingen in zijn tijd, waarbij hij regelmatig refereerde aan het eiland. Deze Abraham Magirus deed in 1696 een werk van ruim 150 pagina's het licht zien: *De Wonderlijke Historie der mensche-eeters, verhandelende haren aart, oude woonplaatsen, vreemde manier van leeven, verwoedende wreetheit en het eten soo van levendige als doode menschen*. Het boek is uitgegeven te Amsterdam door Jan ten Hoorn en voorzien van een levendige gravure gemaakt door Jan Luyken. Het gaat om een soort encyclopedie van alle mogelijke gedrochten die Gods schepping rijk is. Waarom al die wezens er zijn, dat kunnen wij met onze beperkte

vermogens moeilijk doorgronden, schrijft Magirus op pagina 145:

Dat nu iemant geen Monster, noch wanschepsel is, noch soo wreedt en onaardig, als van de oude Mensch-eters gesegt wordt, sulcks heeft men alleen toe te schrijven dien, die alles in zijn magt heeft, en alles na zijn wille doet en bepaalt. Doch om te swijgen van de Hommeltjes, kleyne menschjes van gedaante, die die van Texel oyt droomden in de holen der aarde te wonen, ende van de Laplander Kaboutermannetjes, in de gedaante van kleyne kinderen, dan of het al geen spooksels waren laten wy berusten.

Kennelijk heeft de predikant – zelf is hij afkomstig uit de stad Hoorn in West Friesland – in zijn lange verblijf op het eiland van de bevolking de verhalen over deze aardmannetjes vernomen. Daarbij is het meest interessante dat hij het niet heeft over *sommeltjes* maar over *hommeltjes*. Dat werpt een ander licht op de herkomst van het woord. Hommeltje blijkt dan helemaal geen wortels in een oude Germaanse of Saksische taal te hebben. Naar alle waarschijnlijkheid is het een verbastering van de Latijnse woord *homunculus*, wat kleine man betekent. Het bestaan van dergelijke wezentjes is een thema waarover vanaf de vroege 16^e eeuw reeds het nodige werd geschreven in de alchemistische literatuur. Zo wordt in het geschrift *De Natura Rerum*, vermoedelijk van de Zwitserse chirurgijn Paracelsus, gesproken over de schepping van een kunstmatig menselijk wezentje dat ongeveer 30 cm hoog zou zijn. Een satirische tekening van Pieter Breughel de Oude uit 1558, getiteld *De Alchemist*, laat in de rechterbovenhoek een paar van die hummeltjes zien.

De theorieën van Paracelsus zijn voor de moderne mens niet altijd gemakkelijk te volgen omdat ze uitgaan van de werking van de vier elementen: vuur, aarde, water en wind. Elk element werd destijds belichaamd in eigensoortige wezens. Zo was de salamander een vuur-elementaal. De elementalen van de

aarde werden gnomen of aardgeesten genoemd. De ideeën van de Texelaars over kleine mannetjes wordt door Magirus – geheel in lijn met Paracelsus – in verband gebracht met geesten die onder de grond wonen. Ofschoon de Kooger predikant er doorgaans niet voor terugdeinsde de sterkste verhalen breed uit te meten, lijkt hij het daadwerkelijk bestaan van de “spooksels” te betwijfelen. Ook de eilandbevolking zou blijkens zijn betoog aan het einde van de 17^e eeuw inmiddels niet meer in de *hommeltjes* geloven.

Zo is het web van sommeltjeslegenden tot hanteerbare proporties teruggebracht. Dat er op Wieringen in genoemde omstreken een oude begraafplaats of iets dergelijks is geweest lijkt niet onwaarschijnlijk. Het punt is echter dat er tot op heden geen bewijs is geleverd dat die locatie voor de komst van Otto Heldring al de Sommeltjeskuil werd genoemd. Ten aanzien van de Texelse sommeltjes kunnen we vaststellen dat de etymologische afleidingen zoals die van De Jager en anderen elke historische grond missen. Immers, de oudste aanduiding blijkt niet sommeltjes maar hommeltjes te zijn.

Deze constatering brengt ons op een laatste zaak die opheldering vraagt: hoe heeft de **H** ooit kunnen verspringen naar een **S**? Waarschijnlijk zullen we dat nooit met zekerheid weten. Taalkundig gezien is die klankverschuiving weinig logisch. De meest plausibele verklaring is dat de heer Van Cuyck het woord niet goed heeft verstaan of het zich naderhand verkeerd heeft herinnerd. De Haagse kunstenaar is al meerdere malen betrapt op slordigheden in zijn weergave van specifieke namen op Texel. Zo noemt hij de Maartenskerk van Oosterend abusievelijk de Nicolaaskerk en het dorpje Oost “Om de Oost”. Dus deze kan er ook nog wel bij. Hopelijk dient zich ooit een onderzoeker aan die in deze complexe materie de ultieme klaarheid kan verschaffen.

Martin Vlaming, Asd., 18 feb. 2025